

2. Herbert, Frank. Children of Dune. – N. Y. : Berkley Publishing Corporation, 1977. – 408 p.
3. Campbell, John. Twilight//Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 2–42.
4. Leinster, Murray. First Contact//Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 250–279.
5. Tenn, William. Betelgeuse Bridge // Science Fiction: English and American Short Stories. – Moscow: Progress Publishers, 1979. – P. 289–306.
6. Crichton, Michael. Sphere. – New York : Ballantine Books, 1988. – 371 p.
7. Campbell, John. Twilight // Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 24–42.

Стаття надійшла до редакції 21 грудня 2012 року

УДК 821.111+821.161.2-31.091

Марія Пангелова
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

**ТЕМА ГАСТРОНОМІЇ ЯК ІНТЕРТЕКСТ У СТРУКТУРІ
ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛАХ РОМАНІВ
«САГА ПРО ФОРСАЙТІВ» Д. ГОЛСУОРСІ
ТА «СТАРОСВІТСЬКІ ПОМІЩИКИ» М. ГОГОЛЯ)**

У статті здійснено компаративний аналіз художніх текстів, що містять тему гастрономії, відомих митців слова Джексона Голсуорсі та Миколи Гоголя. Розглядається поняття інтертексту як безпосереднього компоненту семантичної пам'яті носіїв української та англійської мов і культури. Приділено увагу гастрономічній тематиці в якості інтертексту, яка розглядалася як особлива семіотична підсистема, що складається із знаків-самоідентифікації, національної самоідентифікації, знаків-ідеологем, а також знаків культурних домінант.

Ключові слова: інтертекст, самоідентифікація, ідеологема, знак.

В статье осуществлен компаративный анализ художественных текстов, содержащих в себе тему гастрономи, известных художников слова Джона Голсуорси и Николая Гоголя. Понятие интертекста рассматривается как непосредственный компонент семантической памяти носителей украинского и английского языков и культуры. Уделено внимание гастрономической тематике в качестве интертекста, которая рассматривалась как особая семиотическая подсистема, что состоит из знаков-самоидентификации, национальной самоидентификации, знаков-идеологии, а также знаков культурных доминант.

Ключевые слова: *интертекст, самоидентификация, идеологема, знак.*

The article deals with comparative analysis of the literary texts which contain the gastronomic theme of well-known writers - John Galsworthy and Nikolai Gogol. The notion of inter-text is considered as a direct component of semantic memory by Ukrainian and English language speakers. The attention paid to the gastronomic theme as inter-text which was considered as a special semiotic subsystem that consists of signs, identity, national identity, character, ideology, and cultural dominants of characters.

Key words: *inter-text, identity, ideology, sign.*

Актуальність дослідження полягає у тому, що в літературно-художньому стилі кулінарні рецепти відображають культуру, традиції народів, тим самим являючись фрагментом картини світу. Вони функціонують в якості знаків-ідеологем, пов'язаних з номінацією сфери влади, розташованих по шкалі «багатство – бідність», «доступність – недоступність», знаків національної самоідентифікації, знаків культурних доміант, що відображають ставлення до процесу споживання їжі, яке може бути прагматичним, ритуальним, естетичним.

Мета роботи полягає в аналізі тексту кулінарного характеру, в описі його організації та функціонування, структурних, лексичних, морфологічних та синтаксичних особливостей у творах художньої літератури з урахуванням інтеркультурного контексту – розглядаються твори української та англійської літератур, та міждисциплінарного контексту – використовуються дані лінгвістики, психології, літературознавства тощо.

Сучасні напрями в лінгвістиці й культурології охоплюють питання, що пов'язані з особливим продуктом людської

життєдіяльності, – художнім твором. «Художній твір – є основною формою буття літератури як мистецтва слова, що виступає як цілісний образний організм [2, с. 116]». Можемо зазначити, що «художній твір можна визначити як розповідь про певну життєву подію, що ведеться від особи реального або уявлюваного автора з розрахунком на естетичне враження й містить у собі його передумови [2, с. 116]». Будь-який літературний твір, як і все є мистецтвом, що відображає дійсність дещо суб'єктивно, але особистісно й активно, де відбувається не лише механічне перенесення реальності до тексту твору, але й її творче перевтілення автором. Художній текст, використовуючи одиничні предмети, події та ситуації відображає життя, яке відбувається щодня.

Літературний твір, з одного боку замкнений сам у собі, з іншого – стикається з позатекстовою дійсністю – контекстом. Під контекстом мається на увазі вся сукупність явищ, пов'язаних з текстом твору, але в той самий час непорушних йому. Розрізняють історичний контекст – соціально-політична обстановка на час написання твору, біографічно-побутовий – факти біографії письменника, реалії побутового устрою епохи, та літературний – включення твору до творчості письменника, в систему літературних напрямів і течій тощо. Наприклад, М. Гоголь з особливою ретельністю змальовує українську кухню у різних своїх творах: «Вот это грибки с чебрецом, это с гвоздиками и волошскими орехами! Солить их выучила меня туркения, в то время, когда ещё турким были у нас в плену. <...> Вот это грибки с смородинным листом и мушкатным орехом! А вот это большие травянки: я их ещё в первый раз отваривала в уксусе; не знаю каковы-то они; я узнала секрет от отца Ивана. <...> А вот это пирожки! Это пирожки с сыром! Это с урдою! А вот это те, которые Афанасий Иванович очень любит, с капустою и гречневою кашею [3, с. 213]»; а Д. Голсуорсі відображає особливості кулінарних традицій Англії: «*With the second glass of champagne, a kind of hum makes itself heard, which, when divested of casual accessories and resolved into its primal element, is found to be James telling a story, and this goes on for a long time, encroaching*

sometimes even upon what must universally be recognised as the crowning point of a Forsyte feast 'the saddle of mutton [9, с. 12]».

В наш час широко використовується поняття «інтертекстуальності», яке близьке поняттям «чуже слово» та «діалог», що були розроблені у 20-30-ті роки ХХ століття М. Бахтіним. Він розумів «діалог» як взаємодію автора і читача, як багатомовність тексту, присутність в ньому «чужої мови», як діалог автора і героя твору. Ю. Крістева визначила інтертекстуальність як внутрішні зв'язки художнього тексту, зверненого не на зовні (до життєвих явищ), а всередину культури (до самого себе та інших текстів) [4, с. 429].

Найбільш інтенсивне вивчення інтертекстуальності відбувалось у руслі постструктуралізму (наукові праці М. Фуко, Ж. Бодріяра, Ж. Ліотара, Р. Барта, Ж. Делеза, Ф. Гватарі тощо). Саме постструктуралісти запропонували відмовитися від поняття «літературний вплив» і натомість апробували практику інтертекстуальних читань. І наразі тривають дискусії щодо того, чи можна визнати інтертекстуальність універсальним методом, що дає змогу розкрити загальні текстуальні та ідеологічні резонанси. Таким чином, виникає питання про широке розуміння інтертекстуальності як складного багаторівневого процесу взаємовпливу текстів в об'єднаному просторі загального тексту культури людства.

В. Просалова стосовно поняття інтертекстуальності зазначає, що воно характеризує світовідчуття сучасної людини, яка живе у світі текстів [7, с. 21]. Кожний окремо взятий текст, як правило, виявляється місцем перетину інших, адже письменник перебуває під впливом різноманітних дискурсів, реагує на інші твори. При цьому попередній текст входить у новий не у своєму оригінальному, а у пропущеному крізь призму реципієнта вигляді [7, с. 22].

Теорія інтертекстуальності від часу свого виникнення відзначалася неоднорідністю і розвивалася у двох напрямках: з одного боку, за М. Бахтіним, з іншого, – Ю. Крістєвою, Р. Бартом. Спроби узгодити, поєднати протилежні підходи призводили до численних відгалужень, термінологічних розходжень, а з боку

Ю.Крістеві – уведення нових понять (транспозиція, транстекст), що мали, проте, менший резонанс.

Як зазначає О. Проскурін, у постструктуральному розумінні інтертекстуальність пов'язана переважно з концепцією «смерті автора [8, с. 3]». Так, у працях Р. Барта літературний твір усвідомлюється як зібрання цитат і самодостатня гра з мовою [1]. Водночас дослідник інтерпретував художні тексти як зосередження ідеологічних і естетичних кодів.

Інтертекстуальність пов'язана з утворенням спрямованих асоціацій на текстовому та дискурсивному рівні, а текст, що розуміється як однообразний смисловий простір, складається зі свідомо/несвідомо введених в нього елементів інших текстів. При складанні тексту автор використовує досвід раніше почутого або прочитаного, тобто мовну норму з точки зору текстуальності.

Тема гастрономії у структурі художнього твору розуміється нами як інтертекст, що вплетений до канви художнього твору, часто навіть не виокремлюється і залишається непомічений читачем, тобто не усвідомлюється ним як текст гастрономічного характеру. До гастрономічної тематики у нашій розвідці ми відносимо й назву якоїсь страви, тому що за нею стоїть окремий фрагмент культури, даний текст, існуючий або який існував у дійсності: він має побутовий характер, містить знайомі читачеві деталі і постає як пряме продовження знайомої йому сучасності, будучи прямим відображенням звичаїв і традицій.

Будучи широко вживаною у творах художньої літератури, як в українській, так і в англійських мовах, гастрономічна тематика в художньому просторі тексту слугує не лише для опису побуту, вона наочно демонструє відмінності в традиціях та звичаях різних верств населення, як у процесі приготування страв, так і під час їх вживання. Характеризуючи соціальне ставлення до цих процесів, вона формує та являє собою культурні пріоритети. Таким чином, інтертекст гастрономічної тематики розглядається нами як особлива семіотична підсистема, що складається із знаків-самоідентифікації, національної самоідентифікації, знаків-ідеологем, а також знаків культурних домінант.

Рецепти як знаки-самоідентифікації й національної самоідентифікації дозволяють судити людей по тому, що вони їдять. Кожен народ асоціює себе з окремими стравами. Так, за українською національною приналежністю закріпився образ споживача борщу, вареників та ін. За англіїцями закріпилася репутація споживачів бекону, чаю та ін. Національна самоідентифікація пов'язана також з релігійними стереотипами, компонентами яких є утримання від окремих видів їжі у визначений період через релігійні причини. Важливість посту у християнській релігії для українця отримала відображення не лише в існуванні спеціальних кулінарних книг, але й у творах художньої літератури.

Особливу групу утворюють знаки, що пов'язані з номінацією сфери влади та існуючої ідеології – знаки-ідеологеми. У всій історії людства за тим чи іншим режимом закріплений «харчовий, кулінарний» образ. Влада наділяє страви окремим символом («їжа капіталістів та імперіалістів»). Подібний ідеологічний підхід до їжі, що вживається в іншому класовому середовищі, можемо зустріти, наприклад, у В. Маяковського. Знаки-ідеологеми розташовуються на шкалі «доступність – недоступність» або «багатство – бідність [6, с. 184]». Осетер – знак багатства, «хліб та вода» – символ бідності. Важливою рисою знаків – ідеологем є їхня семантична нестабільність: осетер у дореволюційний період був смачною та доступною рибою. У сталінську епоху він став делікатесом. У Вікторіанську епоху ознакою представників більш високих верств населення вважалася присутність баранини на столі: «No Forsyte has given a dinner without providing a saddle of mutton. There is something in its succulent solidity which makes it suitable to people «of a certain position». It is nourishing and tasty; the sort of thing a man remembers eating. It has a past and a future, like a deposit paid into a bank; and it is something that can be argued about [9, с. 12] ». А ось як, М.Гоголь змальовує заможний стіл української кухні: «За час до обіда Афанасий Иванович закушивал снова, выпивал старинную серебряную чарку водки, заедал грибкамы, разными сушеными рыбками и прочим. <...> Кроме блюд и соусников, на столе стояло множество горшочков с

замазанными крышками, чтобы не могло выдохнуться какое-нибудь аппетитное изделие старинной вкусной кухни. За обедом обыкновенно шел разговор о предметах, самых близких к обеду [3, с. 209]».

В якості особливих знаків, що номінують культурні цінності, виступають знаки культурних домінант. Гастрономія являє собою важливу сторону культури споживання у формуванні культурних цінностей – манера поведінки за столом, мода на певні продукти, знання того, яке вино слід вживати у поєднанні з певним стравою. *«Each branch of the family tenaciously held to a particular locality old Jolyon swearing by Dartmoor, James by Welsh, Swithin by Southdown, Nicholas maintaining that people might sneer, but there was nothing like New Zealand! As for Roger, the «original» of the brothers, he had been obliged to invent a locality of his own, and with an ingenuity worthy of a man who had devised a new profession for his sons, he had discovered a shop where they sold German; on being demonstrated with, he had proved his point by producing a butcher's bill, which showed that he paid more than any of the others [9, с. 12]»*. Ці знаки дають змогу говорити про культурний потенціал нації чи соціальної групи, про специфіку самої культури або соціальної групи. Культурні домінанти відповідають ряду параметрів, які визначають їх функціонування. До таких параметрів відносяться: ставлення до процесу приготування їжі (ритуальне – прагматичне – естетичне); пріоритети споживання тих чи інших страв в українській та англійській культурах.

Текст гастрономічного характеру в творах художньої літератури акумулює в собі знаки, які відображають культурну та національну своєрідність кулінарії різних народів, і являє собою семіотичну освіту. Описуючи звичаї та традиції України й Англії, вони створюють навколо себе певний культурний контекст, що експлікує фрагменти мовної картини світу. У творах художньої літератури відбивається минуле, зберігається досвід попередніх поколінь, надається можливість дізнатися не лише, що їли багато років тому, але й які були звичаї подачі страв, як довго тривали обіди, про що розмовляли під час обідів, як поводитися за столом тощо. Однак, багато чого у вчинках героїв, у їх способі життя й

побуті нам зовсім незрозуміло або зрозуміло не до кінця, і, щоб уявити собі логіку вчинків літературного героя, треба уявляти собі, як він жив, який світ його оточував, які були його службові обов'язки, звичаї, одяг та гастрономічні уподобання.

Гастрономічні тексти і назви страв входять у побут, буденно-звичайний перебіг життя у його реально-практичних формах, формуючи його, наповнюючи змістом. Побут завжди перебуває у сфері практики, будучи, перш за все, світом речей. Однак побут – це не лише життя речей, це й звичаї, увесь ритуал щоденної поведінки, той лад життя, який визначає його розпорядок, час різних занять. Побут є частиною культури, у якій розкриваються ті риси, за якими ми зазвичай впізнаємо свого або чужого, людину тієї чи іншої епохи, німця чи англійця [5, с. 11]. Звичаї мають ще одну функцію. Не всі закони фіксуються письмово. Письменність господарює в юридичних, релігійних, естетичних сферах. Однак, у житті людини існує велика сфера звичаїв та пристойностей, що належать культурі, а також закріплені у форми побутової поведінки. Ці норми передаються через побут та вкарбовуються у пам'ять культури. Таким чином, рецепти можна визначити як «тексти мовою побуту», і, впізнаючи їх, ми досягаємо живе минуле. Тексти кулінарних рецептів та назви страв є своєрідною пам'яттю колективу, деталями й нюансами простого життя. За словами Ю. Лотмана «без розуміння цих дрібниць відсутнє розуміння історії [5, с. 13]». Тому література, з одного боку, – це певна кількість успадкованих текстів, а з іншого – успадкованих символів.

До гастрономічних інтертекстів у художньому творі, беручи за основу структуру стандартного тексту, ми відносимо:

- «номінації» – від стандартної структури тексту рецепту залишилась лише назва (зустрічається у віршах, драматургії, оповіданнях, романах);

- «міні-тексти» кулінарних рецептів – з наведеного опису можна виділити інгредієнти, що необхідні для приготування страви й основну дію з самої процедури приготування (зустрічається у прозових текстах);

– «текст «стандартної структури»» – найбільш повний опис процедури приготування страви, де є своя назва, необхідні продукти (з вказівкою необхідної кількості та без вказівки), описаний сам процес приготування. Подібні тексти можуть зустрічатися у казках, повістях, оповіданнях, романах.

Інтертекст розглядається як безпосередній компонент семантичної пам'яті носіїв української та англійської мов і культури. У свідомості людей, що об'єднані мовою, культурою та історією, існує низка текстів та культурних кліше із закріпленням за ним змістом. Інтертекст кулінарного рецепта являє собою сукупність знаків, щ несуть інформацію про побут, культуру, ідентифікацію та само ідентифікацію народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Критики и истина / Р. Барт ; [пер. з франц. Г. К. Косикова]. – М. : МГУ, 1987. – С. 349–387.
2. Галич О. Теорія літератури : Підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
3. Гоголь Н. В. Вечера на хуторе близ Диканьки ; Миргород / Н. В. Гоголь. – М. : Художественная литература, 1982. – 431 с.
4. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог и роман / Ю. Кристева // Вестник МГУ. – Серия «Филология». – 1995. – № 1. – С. 97–122.
5. Лотман Ю. М. История и типология русской культуры / Ю. М. Лотман. – С.-Петербург : Искусство-СПБ, 2002. – 768 с.
6. Олянич А. В. Гастрономический дискурс в системе массовой коммуникации (семантико-семиотические характеристики) / А. В. Олянич // Массовая культура на рубеже XX – XXI веков: Человек и его дискурс : Сборник научных трудов / под ред. Ю. А. Сорокина, М. Р. Желтухиной ; ИЯ РАН. М. : Азбуковник, 2003. – С. 167–201.
7. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи. Монографія / В. Просалова. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 344 с.
8. Проскурин О. А. Поэзия Пушкина, или подвижный палимпсест / О. А. Проскурин. – М. : НЛО, 1999. – 462 с.

9. Galsworthy John. The Man of Property : The Forsyte Saga / J. Galsworthy. – Wordsworth Editions Ltd. , 2001. – 364 p.

Стаття надійшла до редакції 1 грудня 2012 року

УДК 82–31 : 262.14 Старицький

*Ірина Приліпко
(м. Київ, Україна)*

ДУХОВЕНСТВО ТА ЦЕРКВА В КОНТЕКСТІ КОЛІВЩИНИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО «ОСТАННІ ОРЛИ»)

У статті розкриваються особливості зображення в романі М. Старицького «Останні орли» стану православної церкви та духовенства на Правобережній Україні у другій половині XVIII ст. Акцентується на достовірності змалювання письменником фактів та мотивації утисків православних з боку польської шляхти, католицького й уніатського духовенства, які стали одним із приводів Коліївщини. З'ясовуються особливості образів православного й католицького духовенства, аналізується специфіка моделювання образу ігумена Мельхіседека; увиразнюється ідейне спрямування твору.

Ключові слова: *духовенство, історичні факти, образ, православна церква, роман.*

В статье раскрываются особенности изображения в романе М. Старицкого «Последние орлы» состояния православной церкви и духовенства на Правобережной Украине во второй половине XVIII в. Акцентируется на достоверности изображения писателем фактов и мотивации гонений православных польской шляхтой, католическим и униатским духовенством, которые стали одной из причин Колиивщины. Выясняются особенности образов православного и католического духовенства, анализируется специфика моделирования образа игумена Мельхиседека; подчеркивается идейная направленность произведения.

Ключевые слова: *духовенство, исторические факты, образ, православная церковь, роман.*